

ЗА БАЛАНСА МЕЖДУ АВТОНОМИЯТА НА ВОЛЯТА И СПРАВЕДЛИВОСТТА ПРИ ПРАВОТО НА ЗАПАЗЕНА ЧАСТ

Ас. д-р Владислав Дацов

Юридически факултет, Университет за национално и световно стопанство

Анотация: Проявление на гражданскоправния принцип на автономия на волята в наследственото право е завещателната свобода. Завещателят обаче не е напълно свободен при преценката си нито в полза на кои лица да се разпорежи с имуществото си за след смъртта си, нито с каква част от имуществото си може да стори това. Той е ограничен от института на запазената част, който е уреден в полза на лицата в най-близка семейноправна връзка с наследодателя. Настоящото изследване разглежда критично ограниченията на завещателната свобода, произтичащи от правото на запазена част, за да отговори на въпроса дали те са оправдани. Направени са и предложения за подобряване на действащото законодателство с оглед постигането на по-добър баланс между двата конкуриращи принципа – този на завещателната свобода и този на закрилата на лицата в най-близка семейноправна връзка с наследодателя.

Ключови думи: завещание, завещателна свобода, закрила на най-близките роднини на наследодателя, справедливост.

ON THE BALANCE BETWEEN FREEDOM OF WILL AND JUSTICE IN THE RIGHT TO A RESERVED SHARE

Assist. Prof. Vladislav Datsov PhD

Faculty of Law, University of National and World Economy

Abstract: A manifestation of the civil principle of freedom of will in inheritance law is the freedom of testament. The testator, however, is not entirely free in his decision which persons to bequeath their estate to, nor what part of their estate to bequeath. The testator is restricted by the institute of the reserved share, which is in favour of the persons in closest family relation with the testator. The current article analyzes critically the limitations to the freedom of testament, stemming from the right to a reserved share, to answer the question whether they are justified. Proposals are made for the improvement of existing legislation in order for a better balance to be struck between the two competing principles – freedom of testament and the protection of the persons in closest family relation with the testator

Key words: testament, freedom of testament, protection of the closest relatives of the testator, justice.

I. Въведение

Българското наследствено право познава два вида наследяване – по закон и по завещание. Завещанието дава на бъдещия наследодател по-голяма гъвкавост и свобода при определянето на кръга лица, които ще придобият правото да приемат останалите след смъртта му имуществени права (наследство или завет), както и при разпределението на тези права между наследниците по завещание и заветниците. Законодателят обаче ограничава свободата на наследодателя с института на запазената част, чиято уредба се съдържа в чл. 28 – 29 от Закона за наследството (ЗН), а възстановяването на последната – в чл. 30 – 37 ЗН. Изменения в института на запазената част не са правени от влизането в сила на Закона за наследството на 29.04.1949 г. насам. В настоящата статия ще бъде направен критичен преглед на уредбата на запазената част в българското наследствено право (като фокусът е насочен към съществуването на института и лицата, които имат право на запазена част) и ще бъде даден отговор на въпросите дали и в каква степен са балансирани двата принципа, залегнали в основата ѝ – на автономията на волята и на справедливостта. Ще бъдат направени и предложения *de lege ferenda* въз основа на достигнатите изводи. В статията няма да бъде разглеждан въпросът за възстановяването на запазената част в случай на нейното накърняване със завещателни разпоредения.

II. Историческо развитие

Михаил Андреев посочва, че така наречената „законна част, с която завещателят не могъл да разполага чрез своето завещание“ възниква още в римското частно право в противовес на напълно законосъобразното обезнаследяване на най-близките наследници (*heredes sui*), за да се предотвратят произволните обезнаследявания. Създава се правното средство *querela inofficiosi testamenti*, чрез което най-близките родственици на завещателя могат да атакуват завещанията, посредством които са обезнаследени без да съществува морално оправдание за обезнаследяването. Лицата, които могат да атакуват завещанието, са децата на завещателя, родителите му, братята и сестрите му. Само че центумвиралният съд е извършвал конкретна преценка във всеки случай дали обезнаследяването на най-близките роднини на наследодателя в полза на едно чуждо на фамилията лице е в противоречие с *officium pietatis*, т.е. с чувството за дълг към най-близките. Съдът е трябвало да реши дали наследодателят е имал основание да лиши от наследство най-близките си родственици. Завещателят е могъл да избегне опасността завещанието му да бъде обезсилено като остави на най-близките си роднини $\frac{1}{4}$ от това, което биха получили при липса на завещание. Римското право обаче претърпява съществено развитие относно законната част, като по времето на император Юстиниан се увеличава законната част, върху която не трябва да се посяга (Новела¹ 18 от 536 г.), а по-късно се установяват изчерпателно основанията, които трябва да бъдат изрично посочени в завещанието, по силата на които могат

¹ Новелите (Novellae Leges) са конституциите, издадени от император Юстиниан след 533 г. до смъртта му през 565 г. Някои от тях са на гръцки език, но повечето са на латински. Тези довели стават част от Юстиниановия кодекс. Вж. *Новкиришка-Стоянова, М.* Римско право и Кодификации – Римско право и съвременни кодификации, С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008 (Novkirishka-Stoyanova, M. Rimsko pravo i Kodifikatsii – Rimsko pravo i savremenni kodifikatsii, S., Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 2008), с.74.

да бъдат обезнаследени низходящите и възходящите на наследодателя, за да не може последното да бъде атакувано.²

Петко Венедиков също обсъжда тази тенденция на постепенното ограничаване на правото на завещателя да обезнаследи най-близките си роднини. Авторът посочва, че по времето на републиката това право е било неограничено, но през управлението „на Август съдебната практика е започнала да унищожава завещания, в които най-близките роднини са пренебрегнати в полза на трети лица; такива завещания съдът е приемал за нищожни, понеже е смятал, че завещател, който пренебрегвал така най-близките си роднини в полза на чужди хора, е луд. От тази практика е възникнало правото на най-близките роднини на задължителна част от наследството.“³ Правото на задължителна част от наследственото имущество се е признавало на възходящите и низходящите на завещателя, а при определени обстоятелства – и на братята и сестрите му. С Новела 115 Юстиниан дава право на всяко лице, което има задължителна част, да фигурира в завещанието, освен ако е изрично обезнаследено, но обезнаследяването може да бъде извършено само на посочени в закона основания. Ако лице с право на задължителна част, което не е изрично обезнаследено, получи по завещание по-малко от тази част, то има право да иска от другите наследници да допълнят дела му до нейния размер.⁴

Правото на запазена част от наследството се утвърждава в континенталните правни системи под въздействието на римското право и оттам се разпространява и в законодателствата на други държави по света, някои от които са разгледани в следващата част на изложението.

В българското наследствено право за пръв път правото на запазена част получава своята изрична нормативна уредба със Закона за наследството от 1890 г. (ЗН (отм.)). Уредбата се съдържа в чл. 90 – 105 ЗН (отм.). Право на запазена част („законна част“ по терминологията на ЗН (отм.)) имат низходящите, възходящите роднини на починалия, както и преживелият го съпруг. Запазената част за децата (или техните низходящи) е една втора при едно дете и две трети при две и повече деца на наследодателя (чл. 90 ЗН (отм.)). При липса на низходящи, запазената част на призованите към наследяване възходящи е една трета от имуществото на наследодателя (чл. 92, ал. 1 ЗН (отм.)). Ако наследодателят не е оставил нито възходящи, нито низходящи роднини, които имат право на запазена част, преживелият го съпруг има право на запазена част в размер на една трета от имуществото на починалия (чл. 99 ЗН (отм.)). Ако наследодателят е оставил низходящи, запазената част на съпруга се определя според броя на децата (дали са две и по-малко или три и повече) и техния пол (дали са от един и същ или от различен пол) (чл. 97 ЗН (отм.)). Уредено е и правото на запазена част на незаконнородените деца на наследодателя („припознати по закона“), която е по-малка от тази на законните му деца (когато са налице низходящи или възходящи с право на запазена част, незаконнородените получават половината от това, което биха получили, ако бяха законнородени, а ако няма лица от първите две групи – две трети от това, което биха получили, ако бяха законнородени) (чл. 100-101 ЗН (отм.)). Освен

² Андреев, М. Римско частно право. Седмо издание, С., Тракия-М, 1999 (Andreev, M. Rimsko chastno pravo. Sedmo izdanie, S., Trakia-M, 1999), с. 393 – 394.

³ Венедиков, П. Записки по Римско право, С., Сиби, 1994 (Venedikov, P. Zapiski po Rimsko pravo, S., Sibi, 1994), с. 203

⁴ Венедиков, П. Записки по Римско право, С., Сиби, 1994 (Venedikov, P. Zapiski po Rimsko pravo, S., Sibi, 1994), с. 204 – 205.

за наличието на определени семейни (брачни и родствени) връзки ЗН (отм.) не поставя други изисквания към лицата, които имат право на запазена част. Това законодателно решение се запазва и в действащия Закон за наследството⁵.

III. Сравнителноправен анализ

В настоящата част от изложението ще бъдат разгледани накратко разнообразните законодателни разрешения на въпроса за запазената част, възприети в нормативните актове както на държави-членове на Европейския съюз, така и в законодателствата на страни извън неговите предели, а също и в мюсюлманското право (шариат).

Според френското право само низходящите на наследодателя (без ограничение в степените) и преживелият го съпруг, когато не са налице низходящи, имат право на запазена част. Възходящите и роднините по сребрена линия нямат право на такава. Лицата с право на запазена част не могат да се откажат от нея освен ако извършат отказ от наследство. Тези лица могат да осъществят принудително правото си на запазена част (чл. 721 и чл. 912 от Френския граждански кодекс (ФГК)). Размерът на запазената част се определя според броя на лицата, които имат право на такава. Ако починалият има едно дете, запазената част на последното е равна на една втора от имуществото на наследодателя, при две деца – две трети, а при три и повече – три четвърти (чл. 913 ФГК). Ако починалият не е оставил низходящи, преживелият съпруг (когато има такъв) има право на една четвърт от имуществото на наследодателя (чл. 914-1 ФГК).⁶

Според нидерландското право само децата и внуците (когато децата са починали преди наследодателя) на наследодателя имат право на запазена част, но не и преживелият съпруг и възходящите. Размерът на запазената част е равен на половината от наследственото имущество.⁷ Сходно е и разрешението, възприето в люксембургското право по отношение на кръга на лицата с право на запазена част, но размерът ѝ се определя, както във френското право – ако починалият има едно дете, запазената част на последното е равна на една втора от имуществото на наследодателя, при две деца – две трети, а при три и повече – три четвърти.⁸

Според немското право преживелият съпруг, низходящите и родителите на завещателя имат право на запазена част, чийто размер е равен на половината от това, което биха получили, ако наследяваха при липсата на завещание. Сред кръга на лицата, имащи право на запазена част и приравнени на съпрузи, са и регистрираните партньори от същия пол. Дори и завещателят да е включил лице с право на запазена част в завещанието си, той не може да извърши завещателно разпореждане за част, по-малка от половината от онова, което наследникът би получил по закон. В противен случай лицето с право на запазена част може да иска парично допълване от наследниците до размера на запазената част.⁹

⁵ По нататък **ЗН** (обн. ДВ, бр. 22 от 29.01.1949 г., в сила от 29.04.1949 г.).

⁶ European e-Justice Portal – Succession: France

<https://e-justice.europa.eu/166/EN/succession?FRANCE&member=1> (24.12.2023)

⁷ European e-Justice Portal – Succession: Netherlands

<https://e-justice.europa.eu/166/EN/succession?NETHERLANDS&member=1> (26.12.2023)

⁸ European e-Justice Portal – Succession: Luxembourg

<https://e-justice.europa.eu/166/EN/succession?LUXEMBOURG&member=1> (26.12.2023)

⁹ European e-Justice Portal – Succession: Germany

<https://e-justice.europa.eu/166/EN/succession?GERMANY&member=1> (26.12.2023)

Гръцкото право възприема близки решения по отношение на кръга на лицата с право на запазена част и начина на определянето ѝ.¹⁰ Сходна е уредбата и в румънското право, което също определя запазената част в размер на половината от това, което лицата с право на такава биха получили при липсата на завещание.¹¹ Според унгарското право запазената част е равна на една трета от частта, която лицата с право на такава биха получили, ако не беше налице завещание.¹²

Кръгът на лицата с право на запазена част по италианското право включва низходящите на наследодателя, преживелия го съпруг, както и родителите на завещателя. Запазената част е определена като минимална част от имуществото на починалия. Накърняването ѝ със завещателно разпореждане не води до недействителност на последното.¹³ Сходна е и уредбата на запазената част в испанското право¹⁴, в белгийското право¹⁵, в българския Закон за наследството.

Интересно разрешение предлага хърватското право. Кръгът на лицата с право на запазена част е широк: низходящите на наследодателя; осиновените от него деца; деца, за които наследодателят се грижи като партньор на родителя им, както и техните низходящи; съпругът на наследодателя или извънбрачния му партньор; родителите на наследодателя, осиновителите му, както и други възходящи. Както и при немското и румънското право, размерът на запазената част е равен на половината от частта, която тези лица биха получили по закон, ако нямаше завещание. Наследодателят може да изключи със завещание лице с право на запазена част от кръга на наследниците (да го обезнаследи), но само на някое от основанията, предвидени в закона: сериозно нарушение на правно или морално задължение към завещателя, произтичащо от семейната връзка между наследника и наследодателя; умишлено тежко престъпление против наследодателя, неговия съпруг, дете или родител; умишлено престъпление против Република Хърватска; нарушаване на принципите на международното право; отдаване на безделничество или на непочтен живот от страна на лицето с право на запазена част. Основанията за изключване на лицето с право на запазена част от кръга на наследниците трябва да бъдат посочени изрично в завещанието. Наследодателят също така може, когато става въпрос за негов низходящ с право на запазена част, да отнеме правото на последния да получи такава, когато низходящият има големи парични задължения или е прахосник. Делът на обезнаследения низходящ преминава към неговите низходящи. Това обезнаследяване е действително само ако към момента на смъртта на наследодателя обезнаследеният има ненавършило пълнолетие дете

¹⁰ European e-Justice Portal – Succession: Greece

<https://e-justice.europa.eu/166/EN/succession?GREECE&member=1> (26.12.2023)

¹¹ European e-Justice Portal – Succession: Romania

<https://e-justice.europa.eu/166/EN/succession?ROMANIA&member=1> (26.12.2023)

¹² European e-Justice Portal – Succession: Hungary

<https://e-justice.europa.eu/166/EN/succession?HUNGARY&member=1> (26.12.2023)

¹³ European e-Justice Portal – Succession: Italy

<https://e-justice.europa.eu/166/EN/succession?ITALY&member=1> (26.12.2023)

¹⁴ European e-Justice Portal – Succession: Spain

<https://e-justice.europa.eu/166/EN/succession?SPAIN&member=1> (26.12.2023)

¹⁵ European e-Justice Portal – Succession: Belgium

<https://e-justice.europa.eu/166/EN/succession?BELGIUM&member=1> (26.12.2023)

или ненавършил пълнолетие внук от вече починало дете, или пълнолетно дете или пълнолетен внук от вече починало дете, които са неработоспособни и социално слаби.¹⁶

Словашкото право определя размера на запазената част в зависимост от възрастта на лицето с право на такава. Когато лицето не е навършило пълнолетие, запазената му част е равна на това, което би получило по закон при липсата на завещание, а когато е пълнолетно – на половината от това, което би получило, ако завещание не съществуваше.¹⁷

Словенското право допуска кръгът на лицата с право на запазена част да се разшири с възходящите от втора степен на наследодателя (баби и дядовци), както и с неговите братя и сестри, когато тези лица са трайно неработоспособни и не могат да се издържат от имуществото си или по друг начин.¹⁸

Естонското право също урежда института на запазената част. Лицата с право на запазена част са низходящите, преживелият съпруг или родител на наследодателя, когато тези лица имат право да го наследят по закон и по отношение на които към момента на смъртта си наследодателят има задължение да дава издръжка, произтичащо от Закона за семейното право.¹⁹

Австрийското право дава възможност за намаляване на размера на запазената част, когато лицето, което има право на такава, никога не е имало близки семейни отношения с починалия или тези отношения не са съществували в продължителен период от време преди смъртта на наследодателя (около 20 години).²⁰

Член 1149, ал. 1 от Гражданския кодекс на Руската Федерация (ГКРФ) определя кръга на лицата с право на запазена част по следния начин: *„Ненавършилите пълнолетие или неработоспособните деца на наследодателя, неговите неработоспособни съпруг и родители, както и неработоспособните лица, издържани от наследодателя, които са призовани към наследяване...“*²¹ Запазената част е равна на половината от това, което биха получили призованите към наследяване лица при липса на завещание. Правото на Руската Федерация допуска обаче и намаляването на запазената част или отказ на съда да я присъди при определени предпоставки (юридически факти), които са изрично установени в разпоредбата на чл. 1149, ал. 4 – 5 ГКРФ. Ако упражняването на правото на запазена част би довело до невъзможност да се предаде на наследник по завещание имущество, което лицето с право на запазена част не е ползвало, а наследникът по завещание е ползвал, докато завещателят е бил жив, за живеене (жилище, квартира, жилищно помещение, вила и други подобни) или като основен източник за получаване на средства за съществуване (оръдия на труда, работилница и други подобни), съдът може, с оглед имущественото положение на наследниците с право на запазена част, да намали размера ѝ или да откаже присъждането

¹⁶ European e-Justice Portal – Succession: Croatia

<https://e-justice.europa.eu/166/EN/succession?CROATIA&member=1> (26.12.2023)

¹⁷ European e-Justice Portal – Succession: Slovakia

<https://e-justice.europa.eu/166/EN/succession?SLOVAKIA&member=1> (26.12.2023)

¹⁸ European e-Justice Portal – Succession: Slovenia

<https://e-justice.europa.eu/166/EN/succession?SLOVENIA&member=1> (26.12.2023)

¹⁹ European e-Justice Portal – Succession: Estonia

<https://e-justice.europa.eu/166/EN/succession?ESTONIA&member=1> (26.12.2023)

²⁰ European e-Justice Portal – Succession: Austria

<https://e-justice.europa.eu/166/EN/succession?AUSTRIA&member=1> (26.12.2023)

²¹ Превод от руски език тук и по-нататък мой В. Д.

й. Друг юридически факт, който води до прекратяването на правото на запазена част, е учредяването на наследствен фонд в полза на лицето, което има право на такава част. Наследственият фонд е юридическо лице, което не е познато на българското право, поради което няма да бъде подробно обсъждано.²² Ако бенефициерът на наследствения фонд в течение на срока, установен за приемане на наследството, заяви на водещия наследственото дело нотариус отказа си от всички права на бенефициер на наследствения фонд, той има право на запазена част. Въпреки отказа обаче съдът може да намали размера на запазената част на този наследник, ако стойността на имуществото, преминаващо към него в резултат на наследяването съществено превишава размера на средствата, необходими за издръжката на лицето с оглед на неговите разумни потребности и съществуващите към откриването на наследството негови задължения към трети лица, а също така и средния размер на разходите и жизнения му стандарт до смъртта на наследодателя му.²³

Правните системи на Англия и Шотландия са самостоятелни и независими една от друга, поради което и възприетите в тях законодателни решения относно въпроса за запазената част са различни. В Шотландия децата на починалия имат право на запазена част от неговото имущество дори и да са били обезнаследени изрично със завещанието, но запазената им част се определя само от стойността на движимите вещи, включени в наследствената маса. Със същото право разполага и преживелият съпруг. Ако обаче в полза на лицата с право на запазена част е направено завещание, те могат да изберат или да получат завещаното, или да предпочетат да получат запазената част (обикновено избират имуществото, което е на по-висока стойност). В Англия формално запазена част не съществува, но ако лице, издържано от починалия, е изключено от завещанието му, законът му дава правото да предяви иск за разумна част от имуществото на починалия. Обикновено това е лице, което е живяло с и е било издържано финансово от завещателя като например партньор, пълнолетно дете или роднина с увреждания.²⁴

Австралийското право силно се доближава до това на Англия. В него не е уредена запазена част за нито едно лице в определена семейна връзка с наследодателя. Всеки може да направи такова завещание, каквото желае, но завещателното разпореждане може да бъде оспорено на основание, че наследодателят е имал моралното задължение да издържа оспорващия. Кръгът на лицата, които могат да оспорят завещанието, не е ограничен.²⁵

В правната система на Китайската народна република не съществува правна норма, която да определя специфичен кръг от лица в дадено отношение с наследодателя, които да имат правото да получат част от неговото имущество след смъртта му. Вярно е, че е налице правило, което изисква задължителното запазване (в завещанието) на необходимата част от имуществото за наследниците, които зависят от наследодателя – тези, които са нерабо-

²² Наследственият фонд е юридическо лице, създадено в изпълнение на завещанието на физическо лице и на основата на неговото имущество, което осъществява дейност по управление на полученото по наследство имущество на починалия безсрочно или за определен срок. Вж. Антонова, А. А. Наследственный фонд в законодательстве Российской Федерации: проблемные аспекты. – Электронный научный журнал „Наука. Общество. Государство“, 2018, Т. 6, № 4 (24) <http://esj.pnzgu.ru> ISSN 2307-9525

²³ Консултант Плюс – надежная правовая поддержка. – „Гражданский кодекс Российской Федерации (часть третья)“ от 26.11.2001 N 146-ФЗ (ред. от 24.07.2023) (с изм. и доп., вступ. в силу с 04.08.2023) https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34154/4a7a16c8ebee9064e938c398cc579bb5fcb661f/#dst100205 (27.12.2023)

²⁴ Lafferty, A. Inheritance and Wills in Scotland <https://www.austinflafferty.co.uk/latest-news/inheritance-and-wills-in-scotland/> (27.12.2023)

²⁵ Inheritance Law and Lawyers <https://www.legaladvice.com.au/index.php?page=inheritance-law-lawyers> (27.12.2023)

тоспособни и нямат средства да се издържат – но не съществува правна норма, която да разяснява подробно приложението на това правило в съдебната практика. Обикновено, когато това изискване не е спазено, китайските съдилища прогласяват нищожността (изцяло или отчасти) на завещателното разпореждане поради противоречие с държавната политика или с добрите нрави (така наречените "*Gong Xu Liang Su*").²⁶ Съдът разполага с голяма свобода при преценката си във всеки конкретен случай дали завещателят е трябвало да запази част от имуществото си в завещанието си за определено лице – наследник по закон, както и каква част е трябвало да запази за това лице (което трябва и да бъде неработоспособно, и да не разполага със средства за издръжката си).

Според японското право лицата, които имат право на запазена част, са низходящите, преживелият съпруг и възходящите на наследодателя (чл. 1028 от Японския граждански кодекс). Размерът на запазената част е една втора от имуществото на починалия, когато е оставил низходящи или съпруг, и една трета от имуществото му, когато е оставил само възходящи роднини.²⁷

Според правото на Република Корея лицата с право на запазена част са низходящите, преживелият съпруг, възходящите, братята и сестрите на починалия. Братята и сестрите обаче имат право на запазена част само ако починалият няма деца, родители и съпруг, които да го наследят. Запазената част на низходящите и преживелия съпруг е равна на една втора от наследственото имущество, а на възходящите и на братята и сестрите – една трета от същото.²⁸

Според ислямското право наследодателят може да се разпорежи за след смъртта си със завещание само с една трета от имуществото си, а останалите две трети се разпределят между наследниците му по закон. В рамките на тази една трета неговата завещателна свобода е ограничена от Корана (например завещателните разпореждания може да са в полза на само на друг мюсюлманин, на християнин или на евреин).²⁹

IV. Принципът на завещателната свобода като израз на принципа на автономия на волята

Един от основните принципи на гражданското право, който намира приложение и в наследственото право, е принципът на автономия на волята.³⁰ Витали Таджер счита, че този принцип следва от обстоятелството, че предпоставка за участието на гражданскоправните субекти в гражданския оборот е тяхната самостоятелност: да разполагат с имущество, волеизявленията им да се основават на собствените им интереси и да могат свободно да влизат в граждански правоотношения. Авторът поставя акцент върху инициативата на гражданскоправните субекти – те трябва да проявят активност, за да упражнят своите су-

²⁶ Tian, J. Does China Have "Forced Heirship" Law? <https://www.sinoblawg.com/does-china-have-forced-heirship/> (27.12.2023)

²⁷ Nakada, T. Japan. Estate Planning Summary. – International Estate Planning. A Reference Guide, Second Edition. Juris Publishing Inc. 2020 https://heritagelaw.jp/wp-content/themes/heritagelaw/pdf/lawyer/IEP_2ed_Japan.pdf (27.12.2023)

²⁸ Kim, S. Will and the legal reserve of inheritance in Korean law. *Pravovedenie* 66 (3), 2002, p. 308. <https://doi.org/10.21638/spbu25.2022.305> (27.12.2023)

²⁹ Hollingsworth, M. The Islamic Succession. <https://www.rhjdevonshire.co.uk/the-islamic-succession/> (27.12.2023)

³⁰ За основните принципи на гражданското право вж. Дацов, Вл. Правна специфика на гражданскоправното задължение. – Съвременно право, 2021 (Datsov, Vl. Pravna spetsifika na grazhdanskopravnoto zadalzhenie. - Savremenno pravo, 2021), № 2, с. 67-73.

бективни граждански права и за да изпълнят гражданскоправните си задължения.³¹ Александър Джеров също счита, че свободата в дейността на гражданскоправните субекти е предпоставка за пълноценното им участие в гражданския оборот. Авторът стига до извода, че този принцип е дотолкова фундаментален за гражданското право, че неговото ограничаване или липса, водят до липса на истинско гражданско право.³² Може да се обобщи, че съгласно принципа на автономията на волята гражданскоправните субекти могат свободно, без външна намеса върху своята воля, да вземат решение дали да извършат определено правно действие, кой да бъде неговият адресат, какво да бъде съдържанието на това действие, като по този начин са в състояние да постигнат правните последици, които в най-голяма степен удовлетворяват техния интерес.

Завещателната свобода³³ е израз на автономията на волята. Завещателят сам, без външна намеса, може да се разпорежи за след смъртта си със своите прехвърлими (и наследими) имуществени права изцяло или отчасти в полза на избрано от него лице (или лица). Оporочаване на волята на завещателя може да доведе до унищожаване на завещанието (чл. 43, ал. 1, б. „б“ ЗН) и до недостойнство за наследяване на лицето, което е опорочило волята на наследодателя (чл. 3, б. „в“ ЗН). Завещателят е титуляр на имуществените прехвърлими права, които след смъртта му биха станали част от наследствената маса, и от него зависи на кое лице ще ги прехвърли с оглед емоционалната близост с това лице, някакви предходни отношения между тях или поради други причини. Както завещателят може да се разпорежи приживе с имуществените си права, така може да извърши сделка на разпореждане с тях по повод смъртта си (*mortis causa*). Цанка Цанкова посочва, че: *„Съображенията, интересите на отделната личност се зачитат и в случаите, когато се извършва преминаване на имуществените ѝ права след смъртта. Това свидетелства не само за хуманния характер на института, но и че изразената чрез завещателния акт оценка за положението в семейството и за отношенията на завещателя с неговите близки не е безразлична за обществото... Завещанието е средство за специфично въздействие върху семейните отношения. То служи за стимул на членовете на семейството да полагат грижи, да оказват подкрепа и да имат морално издържано поведение към завещателя... то може да бъде и своеобразна санкция чрез отстраняване на някои от тях от наследяване или чрез намаляване на имуществото, което ще наследят по закон.“*³⁴

V. Принципът на закрила на най-близките роднини на наследодателя като израз на принципа на справедливостта

Вторият правен принцип, характерен за гражданското право, който намира приложение в наследственото право, и е коректив на горепосочения, но и естествено негово допълнение, е принципът на справедливостта. Той цели да ограничи субектите на гражданското

³¹ Таджер, В. Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I, С., Софи-Р, 2001 (Tadzher, V. Grazhdansko pravo na NRB. Obshta chast. Dyal I, S., Sofi-R, 2001), с. 67 – 68.

³² Джеров, А. Гражданско право. Обща част, С., Сиела, 2003 (Dzherov, A. Grazhdansko pravo. Obshta chast, S., Siela, 2003), с. 74.

³³ Анна Станева я нарича „свобода на завещателната воля“ и „свобода за разпореждане с имущество чрез завещание“. Вж. Станева, А. Наследствено право, С., Сиела, 2022 (Staneva, A. Nasledstveno pravo, S., Siela, 2022), с. 22, 230.

³⁴ Цанкова, Ц. Завещанието в българското наследствено право. Второ преработено и допълнено издание, С., Феня, 1995 (Tsankova, Ts. Zaveshtaniето v balgarskoto nasledstveno pravo. Vtoro preraboteno i dopalнено izdanie, S., Fenya, 1995), с. 14 – 15.

право при упражняването на автономията на волята им, така че с действията си да не засегнат по негативен начин чужда правна сфера. За този принцип Витали Таджер посочва, че той заема основно място сред останалите принципи на гражданското право и означава съответствие между гражданското право и морала. Справедливостта, според автора, е и нравствена категория, която се разглежда от Витали Таджер (заедно с хуманизма) и като основа и рамка за възникване и упражняване на граждански субективни права и за изпълнение на гражданскоправни задължения.³⁵ За същия правен принцип Александър Джеров счита, че е коректив на принципа на автономията на волята и го допълва. Както и Витали Таджер, Александър Джеров също поддържа виждането, че гражданското право трябва да съответства на правилата на човешката нравственост.³⁶ Мария Павлова влага същото съдържание в принципа, но го назовава „*принцип на справедливост в гражданските правоотношения*“, като разминаването е по-скоро терминологично.³⁷ Може да се каже, че автономията на волята стига дотам, откъдето започват чуждите субективни права. Никой правен субект не може да накърни чужди права освен в предвидените от закона случаи или със съгласието на лицето, чиито права биват негативно засегнати. Но следва винаги да се има предвид и моралният елемент при упражняването на субективни права и изпълнението на гражданскоправни задължения – дали едно поведение отговаря на преобладаващите в обществото (на даден етап от неговото културно, историческо и политическо развитие) разбирания за добро и справедливо. По този начин се гарантира справедливостта в отношенията между гражданскоправните субекти. Този принцип може да се разгледа и като обхващащ принципа на съобразяване на гражданските правоотношения с обществения интерес, който някои автори извеждат като самостоятелен.³⁸

В наследственото право този принцип намира израз в принципа на „*закрила на най-близките роднини*“³⁹ на наследодателя. За ограниченията на завещателната свобода Анна Станева излага следното: „*Лицата, които имат близка семейноправна връзка, си дължат взаимно грижа и помощ, в някои случаи и издръжка. Законът пренася задължението за грижа и след смъртта на всеки от тях, като очаква поне част от имуществото на починалия да остане в подкрепа на най-близките членове на семейството му. От друга страна, в основата на ограничаването на завещателната свобода стои и общественият интерес. Взаимопомощта в семейството осигурява неговото съществуване и позитивно развитие, а това е в интерес на обществото като цяло. Затова дори едно лице съзнателно да пренебрегва своя нравствен дълг към най-близките, законът му поставя известни граници.*“⁴⁰ Христо Тасев посочва, че ограничаването на завещателната свобода цели защитата на „*интересите на семейството, и специално на най-близките наследници по закон – низходящи, родители и*

³⁵ Таджер, В. Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I, С., Софи-Р, 2001 (Tadzher, V. Grazhdansko pravo na NRB. Obshta chast. Dyal I, S., Sofi-R, 2001), с. 70.

³⁶ Джеров, А. Гражданско право. Обща част, С., Сиела, 2003 (Dzherov, A. Grazhdansko pravo. Obshta chast, S., Siela, 2003), с. 75.

³⁷ Павлова, М. Гражданско право. Обща част. Том първи, С., Софи-Р, 1995 (Pavlova, M. Grazhdansko pravo. Obshta chast. Tom parvi, S., Sofi-R, 1995), с. 43 – 44.

³⁸ Таджер, В. Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I, С., Софи-Р, 2001 (Tadzher, V. Grazhdansko pravo na NRB. Obshta chast. Dyal I, S., Sofi-R, 2001), с. 69.

³⁹ Станева, А. Наследствено право, С., Сиела, 2022 (Staneva, A. Nasledstveno pravo, S., Siela, 2022), с. 23.

⁴⁰ Станева, А. Наследствено право, С., Сиела, 2022 (Staneva, A. Nasledstveno pravo, S., Siela, 2022), с. 230 – 231.

съпруг.⁴¹ Според Цанка Цанкова „[о]граничението... е установено в полза на най-близките лица на завещателя – низходящи, родители и съпруг... В основата му е заложена грижата за семейството на починалия, чиито членове трябва да получат част от имуществото независимо от извършените от наследодателя безвъзмездни разпореждания.“⁴² Видно от цитираните текстове, правото на запазена част не преследва закрилата на интересите на наследодателя, поради което е съмнително дали може да се говори за „интереси на семейството“ (от което и завещателят е част към момента на извършването на завещанието) поне докато наследодателят е жив. За интереси на семейството, които правото на запазена част обслужва, може да се говори условно и едва за след смъртта на завещателя, тъй като това право е създадено „срещу волята на наследодателя да благодетелства други лица“.⁴³

VI. Балансът между принципите на завещателната свобода и на закрилата на най-близките роднини на наследодателя

Завещателната свобода е принципното положение, установено в чл. 14, ал. 1 ЗН: „Завещателят може да се разпорежда чрез завещанието с цялото си имущество.“ Закрилата на лицата в най-близка семейна връзка с наследодателя, т.е. уредбата на запазената част, е изключение, уредено в чл. 14, ал. 2 ЗН: „Завещателните разпореждания във всички случаи не могат да накърняват запазената част (чл. 29).“ По-нататък чл. 28 и чл. 29 ЗН дават подробна уредба на кръга на лицата с право на запазена част и на размера на тази част. Именно защото запазената част е изключение от правилото за завещателната свобода, то трябва да бъде обосновано и действително да преследва постигането на справедливост. От настоящата правна уредба могат да се направят следните изводи: *първо*, правото на запазена част по българското наследствено право е безусловно – достатъчно е лицето с право на такава да е призовано към наследяване, да е приело наследството и да не са налице причини, които да го правят недостойно да наследява (материалното състояние на лицето с право на запазена част, емоционалната му близост с наследодателя и т.н. нямат правно значение); *второ*, правото на запазена част се предоставя на предварително определен от законодателя кръг лица в брачна или родствена връзка с наследодателя – низходящите на последния, преживелия го съпруг и родителите му; *трето*, критерият за определянето на лицата с право на запазена част е формален – брачната и родствените връзки; *четвърто*, размерът на запазената част се определя предварително от законодателя, фиксиран е и зависи единствено от семейните връзки на лицето с право на запазена част.

Може да се обобщи, че правната уредба на запазената част е лишена от гъвкавост, не дава възможност за преценка в конкретния случай, използва само формални критерии, които не държат сметка за мислите, чувствата и желанията на наследодателя, както и за действителните отношения между него и лицата с право на запазена част, нито за отношенията между него и трети лица.

⁴¹ Тасев, Хр. Българско наследствено право. Десето преработено и допълнено издание. Нова редакция Симеон Тасев и Георги Петканов, С., Сиела, 2013 (Tasev, Hr. Balgarsko nasledstveno pravo. Deseto preraboteno i dopalнено izdanie. Nova redaktsia Simeon Tasev i Georgi Petkanov, S., Siela, 2013), с. 83.

⁴² Цанкова, Ц. Завещанието в българското наследствено право. Второ преработено и допълнено издание, С., Феня, 1995 (Tsankova, Ts. Zaveshtanieto v balgarskoto nasledstveno pravo. Vtoro preraboteno i dopalнено izdanie, S., Feneya, 1995), с. 70.

⁴³ Ставру, Ст., Петров, В. Дискусии в българското наследствено право. Книга първа, С., Феня, 2013 (Stavru, St., Petrov, V. Diskusii v balgarskoto nasledstveno pravo. Kniga parva, S., Feneya, 2013), с. 230.

Както посочва Тенчо Колев: „... нормативната система (в това число и правната) е отворена система, т.е. система, на която импулсите на заобикалящата я среда въздействат, така че да променят структурата, пренареждайки или преподреждайки елементите съобразно различни фактори... правото като система търпи влияние от морални, политически, естетически и религиозни норми дотолкова, доколкото съдържа в себе си (изрично или подразбиращо се) оценки и схващания относно това какво е справедливост... правото е отворено за безкрайна промяна, в това число и към ценности, които човешката цивилизация непрекъснато открива или преоткрива.“⁴⁴ За разлика от времето, в което е приет Законът за наследството (1949 г.), както и преди неговото приемане, все по-често явление е деца и родители, а понякога и съпрузи, да живеят отделно, да не поддържат близки отношения с години. Свободата на движение в рамките на Европейския съюз, процесът на глобализация, търсенето на по-добър жизнен стандарт в чужда държава, дори екологичната миграция са обстоятелства, които законодателят нито е предвиждал, нито е могъл да предвиди при приемането на Закона за наследството. Ако преди седемдесет години е било обосновано да се приеме, че низходящите, съпругът и родителите са оказвали взаимопомощ на наследодателя, това обстоятелство при промените през последните десетилетия е съмнително. Все по-необходимо става изследването на фактическите отношения, за да се определи дали правото на запазена част е израз на принципа на справедливостта или в конкретния случай води до несправедлив резултат и до необосновано накърняване на принципа на завещателната свобода. Формалният и негъвкав критерий на семейните връзки води или поне може да доведе до несправедлив и социално неоправдан резултат. Горното може да бъде илюстрирано със следните примери. Лицето А е трудно подвижно, не може само да си набавя храна и лекарства, нито да се обслужва самостоятелно. Лицето Б живее в апартамента на А, грижи се за него, купува му храна и лекарства, води го на лекар. А получава пенсия в голям размер и плаща за всички разходи, включително и за тези на Б. Б е материално затруднен и не само не получава доходи, но и не разполага с жилище. А има две деца, но те са в чужбина и не го търсят, нито му помагат по някакъв начин. А иска да завещае цялото си имущество на Б, към когото е и силно емоционално привързан. Децата на А обаче имат право на запазена част от неговото имущество в размер на две трети, т.е. разполагаемата част на А е едва една трета (чл. 29, ал. 1 ЗН). Поставя се въпросът дали е справедливо в случая да се ограничава завещателната свобода, да се пренебрегнат чувствата на завещателя, отношенията му с Б и с децата му, които са се дезинтересирали от своя родител. В същия пример, ако децата на А живееха в България, но рядко се виждаха с него, само че бяха материално обезпечени и поддържаха висок жизнен стандарт, би ли било справедливо А да не може да завещае цялото си имущество на материално затруднено лице, към което изпитва силна привързаност, наместо имуществените му права (поне по-голямата част) да преминат (разбира се, след успешно проведено исково производство от страна на лицата с право на запазена част за нейното възстановяване) към лица, които не са в нужда нито от подслон, нито от средства за съществуването си. Друг пример може да бъде свързан с поведението на лицата с право на запазена част. Лицето Г има син Д. Синът е алкохолик и играе хазартни игри, с които прарасва значителна част от имуществото си. Следва да се помисли дали би било справедливо и социално оправдано половината от иму-

⁴⁴ Колев, Т. Теория на правото, С., Сиела, 2015 (Kolev, T. Teoria na pravoto, S., Siela, 2015), с. 115 – 116.

ществото на Г да бъде запазена за сина-прахосник и дали на Г е безразлично какво ще се случи с имуществото му след смъртта му. Същият въпрос се поставя и когато поведението на сина е насочено към неморални дейности, които финансира със своето имущество, и с които Г не е съгласен. Г категорично не желае неговото имущество да бъде прахосано или използвано за неморални действия, но лицето с право на запазена част може гарантирано да получи такава и да я ползва както намери за добре дори против волята и желанията на наследодателя си, които последният е изразил приживе. Това са малка част от примерите, които може да бъдат дадени за несправедлив резултат, който настъпва вследствие на сегашната негъвкава уредба на запазената част в Закона за наследството.

Може да се направи изводът, че действащата нормативна уредба нарушава баланса между завещателната свобода и закрилата на лицата в най-близка семейна връзка с наследодателя, предоставяйки твърде засилена и социално неоправдана защита на лицата с право на запазена част за сметка на желанията на наследодателя. Възприетият от законодателя формален критерий (брачните и родствените връзки) не е достатъчен, за да обоснове намесата в правната сфера на наследодателя, ограничавайки завещателната му свобода.

VII. Предложения *de lege ferenda*

Както вече бе посочено, завещателната свобода е правилото, а ограничаването ѝ е изключение. Като изключение обаче то трябва да бъде обосновано и да преследва социално оправдани и значими цели. Семейните връзки далеч не във всеки случай са достатъчно оправдание, за да се допусне пренебрегването на мислите, чувствата и желанията на бъдещия наследодател. На него не му е безразлично нито кой ще бъде негов наследник, нито какво ще се случи с прехвърлимите му имуществени права след смъртта му. В настоящата част от изложението ще бъдат направени някои предложения за подобряване на действащото законодателство, макар че е по-важно първо да се прецени дали не е необходим нов закон за наследството или граждански кодекс, в който да намери уредбата си и наследственоправната материя. Действащият Закон за наследството е от 1949 г. и уредбата на запазената част не е единствената, която изостава от социалното и икономическото развитие на обществените отношения. Обемът на настоящата статия не позволява изчерпателното обсъждане на всички останали правни институти, които или са неприложими, или приложението им вече е твърде ограничено, или не са в състояние адекватно да отразят промените в обществените отношения пред последните години. Въпрос на законодателна техника (а и на политическа воля и усилия) е вземането на решение за приемането на граждански кодекс или на нов закон за наследството, но работата „на парче“ върху сега действащия е съмнително дали може да доведе до задоволителни резултати. Следва да се има предвид и чл. 11, ал. 1 от Закона за нормативните актове, съгласно който: *„Отменяване на закон и неговото заменяване с нов, който се отнася до същата материя, се допуска само ако промените са многобройни и важни.“* След решаването на този предварителен въпрос може да се пристъпи към новата уредба на запазената част.

На първо място, следва да се извърши преценка дали изобщо институтът на запазената част следва да бъде запазен или изцяло да бъде отменен. Може би може да се помисли за случаи, в които съществуването му е социално оправдано. Такива случаи са нормативно уредени в законодателствата на други държави. В това отношение руското и естонското право дават критерий, който може да бъде възприет, а именно лицата, които имат право

на запазена част, да са неработоспособни и да не могат да се издържат от имуществото си – основанията, предвидени в чл. 139 СК, за да е налице право на издръжка. Така, ако наследодателят е дължал издръжка на лице с право на запазена част, последното няма да бъде поставено в положението да не може да покрива основните си нужди поради завещание и накърняване на запазената му част.

На второ място, следва да се прецени дали кръгът на лицата, които имат право на запазена част, трябва да е предварително определен от законодателя или може да се определи за конкретния случай, с оглед на отношенията между наследодателя и лицето, което претендира запазена част. В английското и австралийското право кръгът на лицата с право на запазена част не е ограничен от законодателя, а се определя във всеки конкретен случай. По-скоро с оглед на правната сигурност и предвидимостта кои лица биха могли да имат право на запазена част, може би би било по-разумно кръгът им да бъде законодателно определен като няма пречка да се запази и вече установеният от законодателя.

Така разпоредбата на чл. 28, ал. 1 ЗН (която понастоящем гласи: *„Когато наследодателят остави низходящи, родители или съпруг, той не може със завещателни разпореждания или чрез дарение да накърнява онова, което съставлява тяхна запазена част от наследството.“*) може да се измени по следния начин: *„Когато наследодателят остави низходящи, родители или съпруг, които имат право на издръжка от него съгласно правилата на глава десета от Семейния кодекс, той не може със завещателни разпореждания или чрез дарение да накърнява онова, което съставлява тяхна запазена част от наследството.“*

На трето място, струва си да се помисли и за въвеждането на института на обезнаследяването, когато поведението на евентуалния наследник с право на запазена част е обществено неприемливо или укоримо и би довело до използването на имуществото на наследодателя по неприемлив или нежелан от последния начин. Основанията за извършването на този акт трябва да бъдат предвидени в закона, а също така да бъдат отразени и в самата едностранна сделка, която би било добре да бъде в писмена форма за действителност, за да се избегне прибързаност от страна на наследодателя и за да се осигури доказателство при евентуален съдебен спор. В това отношение хърватското право дава добър пример. Разбира се, не следва да е налице някое от основанията, предвидени в чл. 3 ЗН, защото лицето с право на запазена част изобщо няма да може да наследява поради недостойнство. Както вече беше посочено, на наследодателя не е безразлично какво ще се случи с имуществото му след смъртта му. Затова в някои случаи, когато от обстоятелствата следва и може да се очаква, че имуществото му няма да се използва от лицето с право на запазена част, за да се издържа от него, а за други цели, е оправдано наследодателят да изключи това лице от кръга на лицата, които могат да получат наследство. Така например може да се допусне обезнаследяването в следните случаи: сериозно нарушение на правно или морално задължение към завещателя, произтичащо от семейната връзка между наследника и наследодателя; отдаване на безделничество или на непочтен живот от страна на лицето с право на запазена част; големи парични задължения или пражосничество. Делът на обезнаследения низходящ може да преминава към неговите низходящи по аналогия на закона с правилото, съдържащо се в чл. 10, ал. 1 ЗН, а когато е обезнаследен единственият низходящ, правото на запазена част следва да преминава към родителите, а при липса на такива – да остава изцяло в полза на преживелия съпруг. Може да се помисли за нова ал. 3 на чл. 28 ЗН със следната редакция: *„Наследодателят може да лиши лице с право на запазена част*

от правото да наследява с писмен акт, в който изрично посочва мотивите за това лишаване, когато лицето:

1. е извършило сериозно нарушение на свое морално или правно задължение към завещателя, произтичащо от семейната връзка между тях;
2. въпреки че е работоспособно, трайно не полага труд, или системно извършва действия в противоречие с добрите нрави;
3. има големи парични задължения или системно извършва действия, които значително намаляват имуществото му без да са необходими за задоволяване на основните му жизнени нужди.

На четвърто място, не е без значение и емоционалната връзка между наследодателя и лицето, което има право на запазена част. Както вече бе посочено, все по-често срещано явление е децата (или внуците, чиито родители са починали) да живеят зад граница и да не поддържат контакти с родителите си (или с бабите и дядовците си) в Република България, а за последните да се грижи друго лице. Съмнително е дали в този случай е социално оправдано дезинтересиралите се от своите родители или прародители да бъдат предпочетени пред онези, които действително са полагали грижи за наследодателя и с които последният е имал емоционална връзка. Може да се помисли за въвеждането на срок по подобие на австрийското право, в който между наследодателя и лицето с право на запазена част да трябва да съществува близка емоционална връзка. Ако лицето, което има право на запазена част, никога не е имало близки семейни отношения с починалия или тези отношения не са съществували в продължителен период от време преди смъртта на наследодателя, не е житейски оправдано на наследодателя да бъде налагано ограничение на завещателната му свобода в полза на това лице. Въвеждането на такъв срок може да бъде направено с нова ал. 4 в чл. 28 ЗН със следната редакция: „*Лицата по ал. 1 губят правото си на запазена част, ако между тях и наследодателя не са съществували близки семейни отношения през последните десет години, предхождащи смъртта на наследодателя.*”

На пето място, поставя се и въпросът за размера на запазената част, тъй като той определя и размера на разполагаемата част. Този въпрос също е част от темата за баланса между принципите на завещателна свобода и закрила на най-близките лица в семейноправна връзка с наследодателя. Може би по-удачното разрешение е възприетото в немското, румънското, гръцкото, унгарското и руското право, а именно запазената част да се определя като част от наследството, която лицето с право на запазена част би получило, ако не беше налице завещание, т.е. ако наследяваше по закон. Така отпада необходимостта от изменение на правилата за размера на запазената част, когато и ако бъдат изменени наследствените дялове на наследниците по закон. Изцяло от законодателя зависи каква част от наследството по закон ще бъде запазена за лицата с право на такава. Разрешението, възприето в унгарското право, засяга в най-малка степен завещателната свобода без да накърнява баланса между двата разгледани по-горе принципа, затова чл. 29 ЗН може да придобие следната редакция: „*Запазената част на лицата по чл. 28, ал. 1 е равна на една трета от имуществото, което биха наследили при липсата на завещание.*”

На шесто място, разпоредбата на чл. 14, ал. 2 ЗН основателно е критикувана, тъй като е пораждала съмнения за действителността на завещанието, с което се накърнява запазе-

ната част.⁴⁵ Формулировката е неточна и се нуждае от редакция. Настоящата разпоредба („Завещателните разпореждания във всички случаи не могат да накърняват запазената част (чл. 29)“) може да бъде заменена със следната: „Завещателните разпореждания, които накърняват запазената част по чл. 29, са оспорими.“ Въпросът за правната уредба на възстановяването на запазената част излиза извън обхвата на настоящото изследване, поради което няма да бъде разгледан.

Всички направени по-горе предложения за подобряване на законодателството са с оглед действащия Закон за наследството, но няма пречка да бъдат възприети в този си вид или изменени и при приемането на нов закон за наследството или граждански кодекс. Предложенията *de lege ferenda* може да се обобщят по следния начин:

Чл. 14 (2) Завещателните разпореждания, които накърняват запазената част по чл. 29, са оспорими.

...

Чл. 28 (1) Когато наследодателят остави низходящи, родители или съпруг, които имат право на издръжка от него съгласно правилата на глава десета от Семейния кодекс, той не може със завещателни разпореждания или чрез дарение да накърнява онова, което съставлява тяхна запазена част от наследството.

...

(3) Наследодателят може да лиши лице с право на запазена част от правото да наследява с писмен акт, в който изрично посочва мотивите за това лишаване, когато лицето:

- 1. е извършило сериозно нарушение на свое морално или правно задължение към завещателя, произтичащо от семейната връзка между тях;*
- 2. въпреки че е работоспособно, трайно не полага труд, или системно извършва действия в противоречие с добрите нрави;*
- 3. има големи парични задължения или системно извършва действия, които значително намаляват имуществото му без да са необходими за задоволяване на основните му жизнени нужди.*

(4) Лицата по ал. 1 губят правото си на запазена част, ако между тях и наследодателя не са съществували близки семейни отношения през последните десет години, предхождащи смъртта на наследодателя.

Чл. 29. Запазената част на лицата по чл. 28, ал. 1 е равна на една трета от имуществото, което биха наследили при липсата на завещание.

VIII. Заключение

В настоящата статия се аргументира виждането, че действащата правна уредба на запазената част води до дисбаланс между принципите на завещателна свобода и закрила на най-близките на наследодателя лица в семейна връзка с него. Завещателната свобода бива ограничена поради чисто формални критерии, чиято приложимост към съвременните социални условия е съмнителна. В изследването са предложени допълнителни критерии, които, от една страна, са социално оправдани и преследват социално значими цели, а, от друга страна, държат сметка за действителните отношения между наследодателя и него-

⁴⁵ Въпреки че е налице законова забрана за накърняване на запазената част със завещателни разпореждания, нарушаването на тази забрана не води до нищожност на завещателното разпореждане. В този смисъл вж. Станева, А. Наследствено право, С., Сиела, 2022 (Staneva, A. Nasledstveno pravo, S., Siela, 2022), с. 232, 243.

вите близки роднини и съпруг, както и за емоционалната привързаност, възгледите и желанията на наследодателя, на когото не е безразлична съдбата на придобитото от него приживе имущество след смъртта му. Направени са редица предложения за подобряване на законодателството, отнасящо се до правото на запазена част, ако законодателят прецени, че този институт следва да продължи съществуването си. Тези предложения не са тясно обвързани със сега действащия Закон за наследството, поради което може да бъдат включени и в нов закон за наследството или в граждански кодекс, ако се прецени, че един от двата следва да бъде приет. Статията не претендира за безспорност или безалтернативност на изводите, до които се достига в нея, а изразява единствено мнението на своя автор. Целта ѝ е да предизвика аргументирани дискусии по обсъдените в нея въпроси.